

НАСНАГА ТА МОТОРОШНІСТЬ “ІНОГО КРАЮ”: УРБАНІЗМ У ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРАХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті висвітлено особливості уявлення Т. Шевченка про місто. Такий складник його загальної поетики простору потрактовано з позицій структуралізму. Для визначення статусу урбанізму в літературних творах окреслено аксіологічні, іконічні та міфопоетологічні доміанти, притаманні письменницькому осмисленню локусів.

Ключові слова: урбанізм, сприйняття, образ, міф, сюжет.

Vyacheslav Levytsky. Inspiration and horror of the "other land": urbanism in writings by Taras Shevchenko

The article deals with the peculiarities of Taras Shevchenko's idea of the city. This component of his spatial poetics is approached to from the structuralist point of view. In order to determine the place of urbanism in Shevchenko's texts, the author analyzes axiological, iconic and mythopoetic dominants of the writer's literary treatment of loci.

Key words: urbanism, perception, image, myth, plot.

Інтерес до міста, помітний у низці дисциплін, означається своєю рідною суперечністю. Справді, упродовж тривалого часу узвичаювалося розуміння такого об'єкта в межах виняткової смислової єдності, якою постає локальний текст. Згаданий термін, що ототожнюється з діяльністю московсько-тартуських семіотиків, розширює межі свого побутування. Зокрема, нині він фігурує у філологічній описовій (О. Ніколенко й Т. Шарбенко, І. Сухих) і когнітивістичній критиці (Г. Бучинська-Гаревич, Р. Лахманн). Простір співвідноситься з поетикою не лише архаїчного (міський “міф півдня” у трактуванні Т. Пахаревої та С. Строкіної), а й гуманітарного міфу (праці М. Віролайнен, М. Льницького, І. Смирнова). На думку Д. Московської, просторовий текст узагалі підпорядкований спеціальній галузі літературознавства – тлумаченню художньої “місцевографії” (“местнографии”) [18, 5–6]. Утім увагу до локусів супроводжує слабка розробленість поняттєвої системи. Наприклад, недостатньо уточненою залишається сама категорія “урбанізм”. Потреба конкретизувати це поняття найгостріше відчутна в літературі.

Доречним для аналізу видається доробок українських авторів ХІХ ст., зокрема Т. Шевченка. Їхні твори не прийнято пов'язувати з популяризацією міського буття. Симптоматичним є погляд Ю. Коваліва, викладений в одній з узагальнювальних праць. За переконанням ученого, до раннього модернізму урбаністична тематика, навіть органічно виявлена в художньому світі, не ставала

першорядною для митців. Причина полягала у згубному впливі “імперського тиску й дегуманізованих віань цивілізації” на розбудову вітчизняної міської культури [9, 488-489]. Наведену думку поділяє чимало дослідників. Водночас спостереження за інтерпретацією міста у класичному українському письменстві зберігає теоретико-літературну актуальність. Таке прочитання дає змогу чіткіше зосередитися на власне естетичному досвіді, а не ідеології автора, і вирізнити універсальні риси поетики простору. Мета запропонованої розвідки – окреслити статус урбанізму у словесності на матеріалі спадщини Т. Шевченка.

Очевидно, урбанізм (фр. *urbanisme* від лат. *urbanus* – міський) – художнє уявлення про місто як цивілізаційний феномен. Здебільшого він співвідноситься з тематикою та проблематикою [37, 28, 228; 14, 5], іконікою [14, 87] літературного тексту, а також із типом мімезису – наслідуванням міського буття [22, 6]. Деякі науковці тяжіють до не зовсім обґрунтованого ототожнення урбанізму з техніцизмом [16, 11]. Комплексне розуміння терміна запропонував М. Анциферов. Дослідник зарахував до виявів урбанізму як складники літературного твору – тему (теми) міста [1, 19], “особливу історичну індивідуальність” міста [1, 12], образ міста [1, 26], так і чинники їхнього взаємодоповнення. Ішлося насамперед про “владу міста над свідомістю та вчинками персонажів” [1, 12].

Опозицію “місто / село” в Шевченковому літературному доробку вивчали, починаючи з другої половини XIX ст. П. Куліш у нарисі “Чого стоїть Шевченко яко поет народний” (1861) відмежовував письменника від духовності “городів великих” [15, 12]. Одну з перших спроб системно проінтерпретувати урбанізм Т. Шевченка на прикладі художнього сприйняття Петербурга було здійснено в цитованій праці М. Анциферова 1942–1943 рр. [1, 143-144]. У цілому становлення поетового уявлення про цивілізаційний простір нерідко отримувало характеристики, відмінні на різних етапах діяльності певного науковця. Наприклад, М. Рудницький у статті про повість “Художник” констатував: вплив петербурзького середовища на Шевченка “майже ніякий” [21, 318]. У дещо пізнішій книжці “Від Мирного до Хвильового” (1936) стиль цього ж прозового твору протиставлено наслідуванню народної словесності, в якій відображався селянський світогляд [20, 73, 75]. Аналогічне варіювання оцінок помітне у студіях О. Дорошкевича, а саме у статті “Природа в Шевченковій поезії” (1921) [6, 161-162] і нарисі “Українська культура в двох столицях Росії” (1945) [7, 3, 4, 8, 10].

До сьогодні утвердилася думка, що Т. Шевченко часто оцінював місто через категорії чужого, низького, профанного. Приміром, В. Коряк наголосив на увазі поета до “содомічного характеру міста” [12, 41]. Схожих поглядів дотримуються не лише філологи, а й інші гуманітарії, передусім філософи. Справді, на думку В. Горського, позачасовістю й ідеальністю Т. Шевченко наділив деталізований світ села [4, 197].

З позицій теорії літератури доцільно аналізувати розгортання Шевченкового урбанізму на рівнях авторської свідомості і світу твору.

На *рівні авторської свідомості* важливо, що митець демонстрував інтерес до міської культури, актуалізував узвичаєні та розробляв нові способи її пізнання. Суттєвими є частотні показники вживання лексики на позначення урбаністичного простору. В україномовній поезії застосовано низку слів такої лексико-семантичної групи, засвідчених у різних граматичних формах: “город” – 27 разів, “городище” – 1 раз (див.: [10, 347-348]), “місто” – 11 разів, “містечко” – 2 рази [11, 980]. У російськомовній прозі слово “город” використано 223 рази, “городишка” – 1 раз, “городок” – 11 разів [24, 230]. Серед топонімів, на котрі посилався автор, трапляються назви українських (Київ – у поемі

“Варнак”, повістях “Близнецы”, “Прогулка с удовольствием и не без морали”; Глухів – у поемах “Сон” (“У всякого своя доля...”) та “Іржавець”; Вільшана, Сміла – у поемі “Гайдамаки”), російських (Петербург – у вірші “Якось-то йдучи уночі...”, повістях “Музыкант” і “Художник”; Москва – у поемі “Катерина”, повісті “Капитанша”), зарубіжних населених пунктів (Стамбул-“Царград” – у поемі “Іван Підкова”, Вавилон – у “Подражанії Іезекеїлю. Глава 19”, Єрусалим – у поемі “Марія” та ін.). Чимало сюжетів, пов’язаних із конкретними містами й містечками, розкрито також у фольклорних творах, які записав Т. Шевченко (пісні “В Макарові, славнім місті, пророчисте свято...” й “Ой піду я до Києва...”, балада “У Києві на ринку п’ють козаки горілку...” тощо).

У тлумаченні авторського сприйняття простору прикметний *аксіологічний аспект* урбанізму. Шевченкові властивий широкий спектр оцінок міста. Дехто з науковців надає значущості поетовій критиці міської, передусім петербурзької, культури. Водночас письменник вирізняє потворні деталі у просторі не в рамках “антиурбаністичного дискурсу романтизму” [3, 228], а згідно з моделлю урбанізму: “негативного” (пор.: [30, 299; 25, 352]) або “похмурого та песимістичного” [36, 168]. Письменник розкриває сутність міського середовища через духовні колізії, що набувають тут виняткової гостроти. Споглядаючи панораму нічного Петербурга, ліричний суб’єкт зауважує етично огидні явища, а саме “осквернену землю” (“О люди! люди небораки!...” – [32, т. 2, 363]) і “осквернені палати” (“Якось-то йдучи уночі...” [32, т. 2, 367]). Порівняймо таку реакцію із судженням про “противный Петербург” у повісті “Несчастный” [32, т. 3, 288]. Але міста постають для Шевченка й ідилічним простором, у котрому трагічні події залишаються екстраординарним випадком. Убивство у Вільні – “чудо / У тім місті преславному” (“У Вільні, городі преславнім...” – [32, т. 2, 164]). У повісті “Художник” наратор наголошує на красі Петербурга, розкритій через естетичні й етичні означення: “величественный портик Румянцовского музея”, “чудная, величественная картина” світанку над Троїцьким мостом [32, т. 4, 121]; “тихоструйная красавица Нева” [32, т. 4, 145]. Оповідач навіть нарікає на низку незграбних статуй, що контрастує із загальною гармонією та “безобразит Летний сад” [32, т. 4, 124].

У цілому місто в Шевченковій свідомості корелює не лише з потенційно лихим, а й із потаємним, незбагненим началом. Урбаністичний світ, недостатньо освоєний героями письменника, різко відмежовано від сільської дійсності. Унаслідок цього персонажі, що приходять (повертаються) з міста, можуть призводити до наростання попередньо окреслених конфліктів (сюжетні лінії княжни та Петруся в однойменних поемах, Петра в поемі “[Сотник]”). Обидва цивілізаційні утворення імпліцитно протиставлені між собою в “подражанії” “Осія. Глава XIV” за критерієм прихованості (анонімності) / демонстративності. Розп’яття невірних – прилюдне “зрище” – триватиме саме на селі [32, т. 2, 333]. Тому “гради”, котрі згадує ліричний суб’єкт [32, т. 2, 332], імовірно, наділено протилежними рисами.

У художніх творах і літературі особистого документа буття в місті співвіднесено й з обрядом переходу. Такий ритуал супроводжується досягненням незвичного психофізіологічного стану або переживанням певної емоції. Наприклад, Петербург ототожнено із хворобливістю. У листі до П. Корольова від 18 листопада 1842 р. Т. Шевченко поінформував про свою недугу, що загострилася після повернення з Ревеля до столиці: “Приїхав у це прокляте болото та й не знаю, чи вже й виїду” [32, т. 6, 20]. Аналогічну ситуацію окреслено в повісті “Музыкант”. Тарас Федорович заслаб дорогою до Петербурга і “месяц спустя <...> увидел или сознавал себя в Петровской больнице, что на Петербургской стороне” [32, т. 3, 211]. Зі сном, спліном і

“нравственным застоєм” [32, т. 4, 86] ототожнено службу Саватія Сокири в Оренбурзі, за сюжетом повісті “Близнець”.

Нерідко в медитації чи розповіді про міста виражено також відчуття жаху: “...а я стояв, дивувався, / Та аж страшно стало” (“Сон” (“У всякого своя доля...”) [32, т. 1, 276]). Як констатовано стосовно страти поляків у Лисянці, “... Гонта з Залізником / Люльки закурили. / Страшно, страшно закурили! / І в пеклі не вміють / Отак курить” (“Гайдамаки” [32, т. 1, 168]). Водночас панорама київських храмів у поемі “Варнак” надає відраду й ознаменовує духовне зміцнення персонажа: “Та так мені любо стало: / І малого знаку / Нудьги тії не осталося, / Мов переродився...” [32, т. 2, 76]. Тобто наміри розбійника здійснити самогубство компенсовано піднесенням сприйняттям пейзажу.

На *рівні світу твору* привертають увагу іконічний і міфопоетологічний аспекти урбанізму. В *іконічному аспекті* суттєвим є впорядкування системи образів, відповідних урбанізму. Вона може бути зумовлена тематичними (історичними, етнокультурними) та міметичними факторами. Історичні тематичні чинники показово задіяно в поемі “Гайдамаки”. Цей твір постає хронікою, в якій поєднано “мікронаративи” українських міст і містечок. З окремих урбаністичних локусів, істотних для перебігу визвольного руху, складається цілісний епічний образ України: “Горить Сміла, Смілянщина / Кров’ю підпливає. / Горить Корсунь, горить Канів, / Чигирин, Черкаси” [32, т. 1, 161]. Міста мисляться й маркерами простору, на котрому діють бунтівники: “Од Києва до Умані / Лягли ляхи трупом” [32, т. 1, 181].

Етнокультурні тематичні фактори виявляються в зіставленнях українських міст із зарубіжними як компонентів картини свого / чужого світу. Наприклад, у низці Шевченкових творів Київ уподібнено до Парижа за ознакою екзотичності. У поемі “Княжна” Київ, віддалений від “обікраденого села”, корелює із французьким містом – “іним краєм”, про який міркує розповідач [32, т. 2, 30]. Згідно із сюжетом поєми “Петрусь”, Київ і Париж символізують світське життя, не звичне для інших згаданих локусів – хутора та села. Тому реальну мандрівку подружжя до Києва співвіднесено із пропозицією генерала відвідати Париж. Так само Рим – імперська столиця в поемі “Неофіти” постає алегорією Петербурга [34, 32; 17, 155].

Стосовно міметичних чинників, прикметним є спосіб Шевченкового наслідування міської дійсності. Письменник розглядає віршову мову як сумірну конкретно-історичному простору. “Я”-поет на початку новели “У Вільні, городі преславнім...” не може ввести (“вбгати” [32, т. 2, 162]) у рядок слово “університет”. Внаслідок чого у творі акцентовано відповідність системи художніх локусів реальній місцевості. Назву освітнього закладу замовчано, а отже, не включено до літературної моделі Вільна. Цей засіб суголосний реальній події – закриттю Віленського університету 1832 р.

В урбаністиці Т. Шевченка спостерігаємо і стильовий мімезис, наприклад, удавання до елементів письма російської “натуральної школи”. Згідно з поширеною практикою [26, 153], їх апробовано при змалюванні Петербурга. Ознаки “віршованої “фізіології” [31, 302] помітні в поемі “Сон” (“У всякого своя доля...”). У творі сатирично зображено представників міського соціуму від царської родини до повій – “заспаних дівчат” [32, т. 1, 276]. Експериментальнішим є бачення Києва, підпорядковане такій художності (задіяння мотивів гріховного міста в повістях “Варнак” і “Близнець”). Посилання на локуси київських притонів видаються реакцією Шевченка на літературну техніку, модну незадовго до написання його прозових творів. Імовірно, автор наслідував традиції російських митців, а саме зосередженість на непривабливих деталях і розвінчання загального реноме міста. Як відомо, упродовж ХІХ ст. священність та історизм

Києва посилено міфологізувалися. Навпаки, у повісті “Варнак” згадка про льох поблизу Києва [32, т. 3, 141-142] свідчила про спосіб життя головного персонажа – розбійника, а не про доміанти київської культури. Аналогічно зауваження про покриток, котрі “разбрелися по великому городу Києву” [32, т. 4, 12], відіграє малосуттєву роль у подіях повісті “Близнецы”, що відбулися на хуторі біля Переяслава. Досвід натуральної школи підтверджено також в епізодах із Шевченкового Щоденника, в яких побутову рефлексію викладено за правилами фізіологічного нарису: розповідь про Астрахань (записи від 6–9 серпня 1857 р.), Самару (запис від 7 вересня 1857 р.), Казань (записи від 13–14 вересня 1857 р.), Нижній Новгород (запис від 27 вересня 1857 р. та ін.).

У ракурсі інтермедіальності показове застосування прийомів образотворчого мистецтва в Шевченкових словесних описах міста. Зокрема, при сприйнятті Петербурга порушено проблему впорядкування простору. Головний герой повісті “Художник” “боявся пустоти” в домашньому інтер’єрі [32, т. 4, 163]. Але щодо локусів поза квартирою митець зізнається: “Пространство, пройденное мною, не утомило меня, как я этого ожидал, и я долго еще [ходил] по набережной против Академии” [32, т. 4, 163]. Співвідношення порожнього простору із заповненим зберігало гостру актуальність у петербурзькому малярстві та графіці впродовж першої половини XIX ст., будучи умовлене переходом від ампіру до бідермаєру (див.: [8, 81-82; 8, 106]).

У доробку Т. Шевченка виникають іконічні цілості, відповідні реальній структурі простору: моделі столичного / провінційного і загалом – великого / малого міста, міста / містечка. Члени наведених опозицій протиставляються за статусом у сюжетній структурі. У русі до значного урбаністичного осередку часто засвідчено залежність персонажа від надособистісного начала (доля тощо). Перебування в малому місті (містечку) чіткіше пов’язано з випадковістю. Приклад цього – Бровари. Катерина в однойменній поемі прямувала “в саму Москву” [32, т. 1, 101], шукаючи свого спокусника, проте “в Броварях спочила” [32, т. 1, 102]. Так само, вийшовши “з Броварського лісу” [32, т. 2, 76], розбійник унаслідок споглядання панорами Києва пережив духовну трансформацію й усвідомив необхідність каяття в київському храмі (поема “Варнак”). Випадковість може зумовлюватися браком упізнаваних рис міста: “Город Козелец не отличается <...> физиономиею от прочих <...> собратий, поветовых малороссийских городов” (“Княгиня” [32, т. 3, 157]). Відмінності між провінцією і столицею нівелюються в сюжеті примусового перевезення невільників до Сиракуз і Рима (“Неофіти”). У творах письменника (“Чигрине, Чигрине...” та ін.) художньо осмислено також процес занепаду колишніх столиць, як-от Чигирин – гетьманської резиденції Б. Хмельницького.

Особливості культури великого і малого міста деталізовано через характерологію. Т. Шевченко моделює образи мешканців, репрезентативні для певного простору за родом діяльності й індивідуально-психологічними рисами. Приміром, типаж фейлетоніста-поліглата Елькана (“Художник”) символізує багатомовність населення Петербурга та великого міста взагалі. Водночас провінційні городяни – це, зокрема чумаки (повість “Наймичка”), священники, корчмарі (“Близнецы”), візники, крамарі (“Капитанша”). Ступінь утвердження урбаністичної цивілізації співвідноситься з яскравістю мистецької атмосфери певного міста. Якщо у столичні сюжети активно залучено творче середовище петербуржців (малярське – у повісті “Художник”), то в побуті провінціалів більшою мірою наголошено на утилітарних заняттях. Навіть Іван Котляревський у повісті “Близнецы” позиціонований передусім не поетом, а наглядцем Полтавського дому для виховання бідних дворян і попечителем “богоугодных заведений”.

При побудові урбаністичних образів Т. Шевченко вдається до низки тропів і риторичних фігур. Ідеться, зокрема, про персоніфікацію міста й апострофу на її основі: звернення до Чигирин, що “проспав <...> степи, ліси / І всю Україну” (“Чигрине, Чигрине...” [32, т. 1, 255]). Згадані художні засоби можуть доповнюватися метоніміями локусу: Чигирин – уособлення занепаду української державності, поглибленого через відмову П. Дорошенка від гетьманства (“Заступила чорна хмара...”).

Міський світ також пізнається за своїми одиничними речовими складниками. Скажімо, у повісті “Прогулка с удовольствием и не без морали” згадано “Слово о птицах небесных”, яке друг Трохима обіцяє привезти з Києва [32, т. 4, 250]. Завдяки цікавості до давнього твору з боку розповідача, котрий не приховує любові до цього міста, Київ корелює з іконічною системою пам’ятки. Віддалену київську дійсність в уявленні наратора почасти вподібно до парадизу. Сюжет пташиних зборів, розкритий у “Слові...”, міг відповідати наданню природним образам значущості в шевченківській літературній моделі Києва.

У *міфопоетологічному аспекті* урбанізм зіставлено з архаїчною свідомістю, тобто світ міста пізнається крізь призму окремих міфологічних мотивів, власне міфів і розгорнутих міфологічних сюжетів. Розгляд співвідношень між художнім простором Т. Шевченка і такими структурами активізувався в першій половині ХХ ст. Д. Косарик-Коваленко вів мову про Київ у творчості поета як “символічний образ” української історії [13, 2]. Згодом М. Анциферов спостеріг у Шевченковому доробку тему примарності, властиву петербурзькому урбанізму, зокрема успадковану Ф. Достоевським [1, 143-144].

Т. Шевченко посилається на низку міфологізованих локусів. Нерідко це закордонні міста, означені началом Vanitas, тобто минулості, яка увиразнена через страждання, усвідомлення старожитності місця тощо (див.: [35]). Наприклад, Трою ототожнено з культом далекої вітчизняної старовини, передусім батальної (“На вічну пам’ять Котляревському” [32, т. 1, 90]; “Гайдамаки” [32, т. 1, 180]). У згадці про Вавилон (вступ до поеми “Гайдамаки”) актуалізовано образ не лише висячих садів, а й ритуальної східчастої вежі – зікрату. Розмежування життя і смерті, земного і небесного світів, тіла і душі в медитації розповідача уподібно до чергування ярусів у споруді. Міста репрезентують також українську історичну міфологію. Справді, Чигирин для митця – незмінний “символ козацької <...> волі й боротьби за Україну” [33, 70]. У містерії “Великий льох” через протиставлення “Батурина славного” [32, т. 1, 316] і Полтави окреслено антитезу між героїчним минулим і бездержавною сучасністю. Прикметно, що, моделюючи екзотичне місто, поет схильний очуднювати реальні локуси. На думку В. Скуратівського, російські поети Срібного віку запозичили із Шевченкового вірша “Кума моя і я...” принципи стилізації Петербурга під “Петропольський лабіринт” [23, 24-25].

У вимірі архаїчних міфів Шевченко вдавався до персоніфікацій міста як діви чи блудниці. Ідеться про ототожнення локусу із жінкою, зумовлене віруванням у шлюб Неба із Землею, а також загальним уявленням про Матір-Землю та системою фемінних уособлень у Біблії (місто – скорботна мати та ін.) [27, 124-125]. Семіосфера діви цнотю символізує міцність і нездоланність простору (найчастіше столиці). Текст блудниці пов’язаний із поселенням, що не дбає про безпеку [27, 128]. Наприклад, у подієвій структурі четвертої частини поеми “[Царі]” акцентовано весілля київського князя Володимира й полоцької княжни Рогніди, здійснене проти волі дівчини. Так не лише переглянуто історію монарших міжусобиць [19, 280] та досягнуто “моральне викриття Володимира” [19, 285], а й означено статус Полоцька – міста-блудниці, чи, точніше, міста – з’валтованої діви. Завойовники “прийшли, і город обступили /

Кругом, і город запалили” [32, т. 2, 86]. Київ, з якого прибули загарбники, навпаки, зберігає риси міста-диви. Це простір, котрий асоціюється зі стійкістю й переможною війною. Внаслідок цього виникає парадокс, узагальнений у сатиричному пуанті: “Так отакії-то святії / Оті царі” [32, т. 2, 86]. Протиставлення двох моделей міста помітніше знівельовано в першій–третьій частинах поеми “[Царі]”. Т. Шевченко відходить від традиції трактування Єрусалима (“...град, Господом хранимий” [32, т. 2, 82]) і тлумачить його як місто-блудницю та місто-вдову. Тут Давид чинить перелюб із Вірсавією й “Самантяниною” [32, т. 2, 85] – Авісагою, а син царя Амнон – із сестрою Фамар. Водночас у Єрусалимі “младії вдови / В своїх світлицях, <...> / Запершись, плачуть” [32, т. 2, 82].

Низку традиційних міфів доречно вирізняти в зображенні Петербурга. Приміром, у повісті “Художник” задіяно близнюковий міф, відповідний “грі” між “відмінним і тотожним, реальним і уявним”, якою прикметний петербурзький текст [26, 670]. Наратор мислиться двійником як реальних постатей (І. Сошенко, Т. Шевченко), так і суб’єктів, належних до структури твору (автор, головний герой – художник). Підґрунтя для спостережених паралелей – прагнення письменника уникнути автобіографічності (див.: [2, 639]).

Пропонується й нова – індивідуально-авторська, або вторинна – міфологія простору. У поемі “Сон – У всякого своя доля...” розповідач зауважує щодо столиці Російської імперії: “Отут крові / Пролито людської – / І без ножа” [32, т. 1, 274]. Окрім історичних обставин (примусове спорудження Петербурга), у наведеному уривку натяково актуалізовано біблійний міф. Згідно із Книгою Буття, перше місто заснував Каїн (Бут. 4, 17; див.: [5, 217]). За таким типом поселень було закріплено асоціації із братовбивством і кровопролиттям, від яких не позбавлено столиці. Але Т. Шевченко наголошує на тому, що Петербург – нове місто, у котрому посилення на злочинне начало і смертоносність здійснюється менш конкретизовано та буквально. Водночас істотнішими виявляються засоби, за допомогою яких увиразнено суміжність. За класифікацією Н. Фрая, ідеться про метонімічний тип словесного вираження, відмінний від метафоричного, властивого архаїчному міфологічному світогляду [29, 35]. Як вказано, кров при містобудуванні пролита саме “без ножа”. Аналогічно “катами” та “людоїдами” [32, т. 1, 275] названо петербурзьких монархів через їхню жорстокість.

Міфові надано статус метонімії й у повісті “Художник”. Згадуючи богемний трактир, наратор уточнює: “Капернаум” – сиречь трактир “Берлин” на углу Шестой линии и Академического переулка. Так окрестил его, кажется, Пименов во время своего удалого студенчества” [32, т. 4, 125]. Через неформальну назву “Капернаум” Шевченко посилається на місто в Галілеї, в якому тривалий період перебував Ісус Христос (див.: [19, 152-153]). Водночас автор актуалізує традицію низового бароко – ототожнення сакрального локусу із шинком (корчмою), а священнодійства із процесом споживання їжі. В анонімній “Пісні світській” із Хоценського співаника Левицьких кінця XVIII – початку XIX ст. “на небесній горі, / Пресвятім соборі” (імовірно, на Сіоні) “святі ся зібрали, / Всі празникували” [28, 160]. В іншому анонімному творі – “Пісні на корчму” – зі збірки Й. Сабова середини XVIII ст. вказано на “явлення” і вшанування “великомучениці горілиці” [28, 184].

Отже, в урбанізмі відображено систему авторських цінностей, а також іконічних і міфологічних складників Шевченкових творів. На рівнях, які вирізняються у становленні художнього уявлення про місто, акцентовано доміанти загальної геопоетики, властивої письменникові. Ідеться, зокрема, про увагу митця до локусів переходу та відповідних архаїчних вірувань; пов’язування віршової мови й імпліцитного простору з реальною місцевістю; осмислення начала минулості.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Анциферов Н.* Проблемы урбанизма в русской художественной литературе: Опыт построения образа города – Петербурга Достоевского – на основе анализа литературных традиций. – М.: ИМЛИ РАН, 2009. – 581 с.
2. *Бафабиш Ю.* Вибрані студії: Скворода. Гоголь. Шевченко. – К.: Києво-Могилян. акад., 2006. – 744 с.
3. *Горова Ю.* Топос Петербурга в контексті антиурбаністичного дискурсу романтизму // *Київські* полоністичні студії. – 2003. – Т. 5: Романтизм: між Україною та Польщею. – С. 227-239.
4. *Горський В.* Історія української філософії. – К.: Наук. думка, 2001. – 376 с.
5. *Гофф Ж. ле.* Середньовічна уява / Пер. з фр. Я. Кравець. – Львів: Літопис, 2007. – 350 с.
6. *Дорошкевич О.* Етюди з шевченкознавства: 36 ст. – Х.; К.: Держ. вид-во України, 1930. – 218 с.
7. *Дорошкевич О.* Українська культура в двох столицях Росії: (історично-літературний нарис). – К.: Укр. держ. вид-во, 1945. – 38 с.
8. *Казанов Г.* Санкт-Петербург: Образи пространства. – СПб.: Изд-во И. Лимбаха, 2004. – 232 с.
9. *Ковалів Ю.* Історія української літератури: кінець XIX – поч. XXI ст.: У 10 т. – К.: Академія, 2013. – Т. 1. – 512 с.
10. *Конкорданція* поетичних творів Тараса Шевченка: У 4 т. – New York; Edmonton; Toronto: Shevchenko Scientific Society; Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2001. – Т. 1. – 773 с.
11. *Конкорданція* поетичних творів Тараса Шевченка: У 4 т. – New York; Edmonton; Toronto: Shevchenko Scientific Society; Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2001. – Т. 2. – 1554 с.
12. *Коряк В.* Місто в українській поезії: Стаття перша // *Шляхи мистецтва.* – 1921. – № 1. – С. 40-47.
13. *Косарик Д.* Київ у житті Шевченка // *Київська правда.* – 1945. – 10 березня. – С. 2.
14. *Крутикова Н.* Урбанистическая проблема в художественной прозе Гоголя: Очерки. – К.: Стилос, 2007. – 88 с.
15. [Куліш П.] Листи з хутора: Чого стоїть Шевченко яко поет народний. – Пб., 1861. – 17 с.
16. *Левинг Ю.* Вокзал – Гараж – Ангар: В. Набоков и поэтика русского урбанизма. – СПб.: Изд-во И. Лимбаха, 2004. – 398 с.
17. *Майстренко М.* Шевченко і античність. – Одеса: Маяк – Бригантина, 1992. – 296 с.
18. *Московская Д.* Н.П. Анциферов и художественная местнография русской литературы 1920-х – 1930-х гг.: К истории взаимосвязей русской литературы и краеведения. – М.: ИМЛИ РАН, 2010. – 432 с.
19. *Росовецький С.* Тарас Шевченко і фольклор. – К.: Київ. ун-т, 2011. – 415 с.
20. *Рудницький М.* Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою. Що таке “Молода Муза”? – Дрогобич: Відродження, 2009. – 502 с.
21. *Рудницький М.* Повість “Художник” // *Шевченко Т.Г.* Повне видання творів: У 16 т. – Варшава; Львів: Укр. наук. ін-т, 1934–1939. – Т. 7. – 1934. – С. 311-323.
22. *Салига Т.* Микола Вінграновський: Прийди ж, гармоніє, в стривоженість мою... // *Слово і Час.* – 2013. – № 1. – С. 3-16.
23. *Скурятівський В.* Шевченко в контексті світової літератури // *Батькові* Тарасові – Батько Союз. – Нью-Йорк: Свобода, 1989. – С. 22-32.
24. *Словарь* имво имволізм Шевченко: У 2 т. – К.: Наук. думка, 1985–1986. – Т. 1. – 1985. – 754 с.
25. *Смирнов И.* Видеоряд: Историческая семантика кино. – СПб.: Петрополис, 2009. – 404 с.
26. *Топоров В.* Петербургский текст / Предисл. С. Бочарова, Т. Цивьян. – М.: Наука, 2009. – 820 с.
27. *Топоров В.* Текст города-девы и города-блудницы в мифологическом аспекте // *Исследования* по структуре текста. – М.: Наука, 1987. – С. 121-132.
28. *Українська література XVIII ім.: Поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори /* Упоряд. О. Мишанич. – К.: Наук. думка, 1983. – 696 с.
29. *Фрай Н.* Великий код: Біблія і література / Пер. з имво. І. Старовойт. – Львів: Літопис, 2010. – 362 с.
30. *Ханзен-Лёве А.* Русский символизм: Система поэтических мотивов: Ранний символизм / Пер. с нем. С. Броммерло, А. Масевича и А. Барзаха. – СПб.: Академический проект, 1999. – 508 с.
31. *Цейтлин А.* Становление реализма в русской литературе: (Русский физиологический очерк). – М.: Наука, 1965. – 319 с.
32. *Шевченко Т.* Збір. тв.: У 6 т. (вид., автентичне 1–6 томів “Повного зібрання творів у дванадцяти томах”). – К.: Наук. думка, 2003.
33. *Шевчук В.* “Personae verbum”: (Слово іпостасне): Розмисел. – К.: Твім інтер, 2001. – 264 с.
34. *Шерех Ю.* 1860 рік у творчості Тараса Шевченка // *Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеології: У 3 т. – Х.: Фоліо, 1998. – Т. 3. – С. 29-51.
35. *Künstler-Langner D.* Miasto w systemie znaków *Vanitas* – poezja staropolska // *Acta Universitatis Nicolai Copernici: Nauki humanistyczno-społeczne: Filologia polska.* Toruń, 1989. – Z. 193. – S. 3-19.
36. *Nazaruk B.* Twórczość poetyczna Bohdana Ihora Antonycza. – Warszawa, 2007. – 322 s.
37. *Rybicka E.* Modernizowanie miasta: Zarys problematyki urbanistycznej w nowoczesnej literaturze polskiej. – Kraków: UNIVERSITAS, 2003. – 342 s.

Отримано 11 грудня 2014 р.

М. Куїв

